

НАУКОВИЙ ПОШУК

УДК 72.011.26(477)001.8

Леонід Прибєга

*кандидат архітектури, професор Національної академії
образотворчого мистецтва і архітектури*

Народна архітектура України в дослідженнях науковців

Анотація. У статті в історичному аспекті розглядається вивчення народної архітектурної творчості України та внесок дослідників в осягнення народних архітектурно-будівельних традицій.

Ключові слова: народна архітектура, народна архітектурна творчість, архітектурно-будівельні традиції, традиційні будівлі, народна дерев'яна архітектура.

У пізнанні коріння національних традицій української культури і мистецтва, в забезпеченні їхнього подальшого розвитку важливе значення має осмислення народної творчості, зокрема народної архітектури.

Поняття “народна архітектура” охоплює житлові, господарчі, виробничі та храмові споруди, створені працею і талантом здебільшого невідомих майстрів теслярського мистецтва.

Важливою особливістю народної архітектурної творчості є те, що вона базується на колективному досвіді.

Відбираючи все найкраще та найдосконаліше, кожне покоління будівничих водночас розвивало й збагачувало досвід попередників; інтегрований в різні архітектурно-мистецькі витвори, він, таким чином, набував значення традицій. Тому цілком правомірним є вживання адекватного поняття — традиційна архітектура.

Своєрідністю норм і відлунням давнини традиційні споруди уже давно стали привертати увагу шанувальників старожитностей та науковців. Але системні дослідження народної архітектурної творчості України беруть свій початок на зламі XIX–XX ст.

Серед науковців, які започаткували вивчення народної архітектури, передусім храмових споруд, були Г. Павлуцький, В. Щербаківський, М. Русов, Ф. Волков, І. Грабар та інші. [46; 75; 5; 10]. До деякої міри узагальнюючою працею досліджень цього періоду став розділ книги “Курс истории русской архитектуры. Часть 1. Деревянное зодчество” М. Красовського [26]. При певній тенденційності авторського ставлення

до генези українського традиційного храмубудування, в зазначеному виданні міститься значний фактичний матеріал — давні фотографії, обмірні креслення.

Серед досліджень наступного періоду, в яких простежуються намагання авторів за планувальними та архітектурно-стилістичними ознаками класифікувати давні дерев'яні храми, слід назвати ґрунтовні праці В. Залозецького, М. Драгана та В. Січинського [22; 16; 61; 62]. Але якщо вищеназвані автори зосереджують увагу на вивченні храмових споруд західних регіонів України, то С. Таранушенко зі сподвижниками в цей час наполегливо проводить натурні обстеження, обміри та вивчає традиційні церкви Лівобережної України. Але тільки в 70-ті роки ХХ ст. побачить світ його узагальнююча праця “Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України” [68]. Значно пізніше будуть опубліковані матеріали досліджень науковця й інших типів традиційних споруд — житлових, виробничих, господарського призначення [65–67]. Значущість наукового доробку С. Таранушенка полягає передусім у тому, що в його працях детально зафіксовані численні уже втрачені пам'ятки народної архітектури, а документальні креслення і фото слугують важливою джерельною базою для їх вивчення.

У повоєнний час, починаючи з другої половини ХХ ст., вагомий внесок у вивчення української народної архітектури зробили П. Юрченко, Г. Логвин, В. Самойлович, П. Макушенко, а згодом І. Могитич та інші науковці.

П. Г. Юрченко — один із тих дослідників народної архітектури України, який поставив за мету комплексно осягнути це явище національної культури, розглянути його через призму особливостей різних типів споруд народного будівництва — як храмів, так і житлових та господарських об'єктів. Саме на цій основі та завдяки глибокому проникненню у пізнання структуривно-технічних особливостей народного будівництва, П. Юрченку вдалося в низці публікацій та видань розкрити історичне коріння та творчі традиції народних майстрів [76–79].

Серед численних наукових досліджень в галузі архітектурознавства та історії мистецтва особливе місце посідають праці про народну архітектуру у доробку видатного українського вченого Г. Н. Логвина [31; 33].

Неперевершеною донині залишається його фундаментальна праця “Дерев'яна архітектура України (XIV–XIX ст.)” — розділ у нарисах історії архітектури Української РСР [30]. Чимало цікавої історичної інформації про конкретні пам'ятки традиційної храмової архітектури наводить невтомний дослідник і у відомій книзі “По Україні” [32].

Якщо вищеназвані науковці приділяли більше уваги вивченню традиційних храмових споруд, то В. Самойлович все своє дослідницьке життя присвятив народному житлу та господарським спорудам селянського двору [57–59].

За результатами тотального обстеження усіх історико-етнографічних регіонів України дослідникові вдалося систематизувати традиційне житло

за архітектурно-мистецьким вирішенням, планувально-просторовою організацією, визначити особливості формування житлових споруд на українських теренах. Отже, наукова діяльність В. П. Самойловича значно розширила типологічні параметри народної архітектурної спадщини.

Значну наукову цінність становлять дослідження народної архітектурної творчості П. І. Макушенка, який зосередився на комплексному вивченні традицій Закарпатського краю. Чимало храмових, житлових та господарських споруд глибоко вивчені, досліджені та обміряні і зафіксовані на фото цим відомим шанувальником народного мистецтва [34].

Вагомий внесок у вивчення народної архітектури, зокрема Прикарпаття і Карпат, здійснив архітектор-реставратор і науковець І. Р. Могилич. В його численних статтях і виданнях, що ґрунтуються передусім на матеріалах натурних досліджень, розкриті глибинні процеси розвитку архітектурно-будівельної діяльності народних будівничих, їхні творчі методи [38–40; 43, с. 29–88, с. 126–161, с. 180–236].

У 80-ті — на початку 90-х років минулого століття до народної архітектурної спадщини України, зокрема храмових споруд, звертаються й окремі науковці зарубіжжя. Принаймні відомі видання та окремі публікації цього періоду Т. Геврика [6], Р. Бриковського [80], Т. Лисенко [27–29]. Проте їхні праці базуються переважно на матеріалах українських дослідників й за змістом не полишені певної тенденційності, як наприклад зазначена книга Р. Бриковського.

Народна архітектурна творчість залишається в полі зору й сучасної архітектурно-історичної науки. Це засвідчують праці Л. Прибеги [49–54], В. Завади [19–21], Я. Тараса [70–72], В. Вечерського [4], Г. Шевцової [74] та ін. Особливо слід відзначити ґрунтовне дослідження української сакральної дерев'яної архітектури у вигляді ілюстрованого словника-довідника Я. Тараса [69]. Він першим у вітчизняній архітектурознавчій науці зробив спробу всебічно й глибинно розглянути генезу традиційного храмобудування на українських теренах. Хоча, на наш погляд, локалізація дерев'яного храмобудування від загального контексту розвитку народної архітектурної творчості в усіх її проявах і типах споруд не може забезпечити належної аргументації коріння традицій і розвитку форм українських дерев'яних храмів.

Заслужують на увагу дослідження традиційного дерев'яного храмобудування в локальних регіонах України, наприклад, у працях В. Завади [18], Ю. Івашко [24], Л. Прибеги [55] та інших; маловідомі історичні відомості про окремі храми традиційного будівництва подаються у працях В. Слободяна [64], М. Сирохмана [63] та ін.

Архітектурно-мистецькі традиції, втілені у численних об'єктах народного будівництва, завжди приваблювали науковців мистецтвознавчого спрямування. Настінний сакральний живопис та іконостаси, пропорційний устрій традиційних споруд, інші засоби виразності розглянуто свого часу у працях таких науковців, як Л. Міляєва [37], М. Мельник [36], П. Жолтовський [17], Д. Гоберман [7] та інші.

Осягнути глибинну сутність народних архітектурно-будівельних традицій значною мірою допомагають напрацювання історико-етнографічної науки. Звернення етнографів до вивчення народної архітектурної творчості цілком зрозуміле й визначається її сутністю, бо саме архітектурно-будівельна діяльність людини органічно пов'язана з життєдіяльністю та культурою суспільства, природно-ландшафтним середовищем етносу. Відповідно, твори місцевих будівничих, увібравши всі явища суспільного життя, своїми формами всебічно віддзеркалюють їх у наступному. Тож для розкриття загальної картини традиційної архітектурної творчості являють інтерес й етнографічні дослідження, зокрема праці С. Верговського [3], Ю. Гошка [8; 9], А. Данилюка [13–15], Р. Свириди [60], Т. Косміної [25], М. Мандибури [35], П. Федаки [73], М. Приходька [56], а також такі фундаментальні колективні праці, як “Бойківщина”, “Гуцульщина”, “Лемківщина”, “Полесьє. Матеріальна культура” [2; 12; 47] тощо.

Значущість історико-етнографічних досліджень в даному випадку полягає в тому, що народна архітектура розглядається в комплексі з проявами інших явищ традиційної культури на певних територіях. Відповідно, уточнюються ареали поширення певних традицій, а за їхніми спільними ознаками уточнюються історико-етнографічні регіони й школи народної архітектурної творчості [48].

Попри певні відмінності в оцінках народної архітектурної діяльності, розбіжності в типологічній класифікації об'єктів традиційного будівництва, переважна більшість науковців сходяться на тому, що народна архітектура України характеризується яскраво вираженим регіональним розмаїттям, яке обумовлюється природно-ландшафтними умовами, особливостями історичного та соціального розвитку кожного регіону.

Збагатилася інформація й поповнилася джерельна база про народну архітектуру, зокрема дерев'яні храмові споруди, в результаті тотальної інвентаризації пам'яток, що проводилася у 70 — 80-ті роки минулого століття у зв'язку зі створенням зводу пам'яток історії та культури і видання на цій основі каталогу пам'яток архітектури та містобудування України [45], а дещо пізніше — довідника державного реєстру національного культурного надбання “Пам'ятки архітектури та містобудування” [44].

Нові дані про народну архітектурну творчість отримані були й у процесі створення експозицій музеїв просто неба у Києві, Львові, Ужгороді, Переяславі-Хмельницькому та Чернівцях. Типологічна низка традиційних споруд українського села XIX — поч. XX ст. в контексті з іншими предметами матеріальної культури репрезентовані у відповідних путівниках та виданнях [1; 11; 41; 42]. Значний фактичний матеріал про конкретні пам'ятки народної архітектури, що експонуються в Національному музеї народної архітектури та побуту в Києві, вміщений у Зводі пам'яток історії та архітектури м. Києва [23]. Отже, формування архітектурних експозицій музеїв просто неба, або скансенів, дозволило значно розширити інформацію про традиційне будівництво на селі, особливо щодо житлових, господарських та виробничих споруд.

У даній статті висвітлено далеко не повний огляд джерел з української народної архітектури. Тут лише наведені імена дослідників та історіографічні орієнтири, що загалом забезпечують комплексний розгляд народної архітектурної творчості України, дозволяють розкрити загальну картину розмаїття типів і форм споруд традиційного будівництва, виявити особливості архітектурно-мистецького вирішення їх.

1. *Байрак Я., Федака П.* Закарпатський музей народної архітектури та побуту: Путівник. — Ужгород: Карпати, 1986. — 128 с.
2. *Бойківщина:* Історико-етнографічне дослідження. — К.: Наук. думка. — 304 с.
3. *Верговський С. В.* Давнє народне будівництво Українського та Білоруського Полісся // Народна творчість та етнографія. — 1979. — № 2. — С. 74–80.
4. *Вечерський В. В.* Українські дерев'яні храми. — К.: Наш час, 2007. — 271 с.
5. *Волков Ф. К.* Старинные деревянные церкви на Волыни. — СПб, 1910. — Т. 1. — 24 с.
6. *Геврик Т.* Дерев'яні храми України. Шедеври архітектури. — Нью-Йорк: Український музей, 1987. — 112 с.
7. *Гоберман Д.* Росписи гуцульських гончаров. — Л.: Искусство; Ленингр. отд-ние, 1972. — 200 с.
8. *Гошко Ю. Г.* Населення українських Карпат XV–XVIII ст. — К.: Наук. думка, 1976. — 204 с.
9. *Гошко Ю. Г.* Конструктивні особливості традиційного народного будівництва Полісся // Народна творчість та етнографія. — 1985. — № 2. — С. 54–57.
10. *Грабар І.* Дерев'яна церковна архітектура Прикарпатської Русі // Пам'ятки України: Історія та культура. — 1977. — № 2. — С. 6–66.
11. *Гудченко З. С.* Музеї народної архітектури України. — К.: Будівельник, 1981. — 118 с.
12. *Гуцульщина:* Історико-етнографічне дослідження. — К.: Наук. думка, — 1987. — 472 с.
13. *Данилюк А. Г.* Замкнені двори на Поліссі // Народна творчість та етнографія. — 1975. — № 4. — С. 102–103.
14. *Данилюк А. Г.* Народне житло Волині другої половини XIX — початку XX ст. // Народна творчість та етнографія. — 1981. — № 6. — С. 75–78.
15. *Данилюк А. Г.* Українська хата. — К.: Наук. думка, 1991. — 190 с.
16. *Драган М.* Українські дерев'яні церкви. — Ч. 1. — Львів, 1931. — 135 с.
17. *Жолтовський П. М.* Золотий перетин // Пам'ятки України. — 1986. — № 2. — С. 18–19.
18. *Завада В. Т.* Дерев'яні храми Полісся. — К.: Техніка, 2004. — 168 с.
19. *Завада В. Т.* Локальні особливості в архітектурі дерев'яних храмів українського Полісся // Архітектурне наслідство. — Вип. 37. — М.: Стройиздат, 1990. — С. 133–145.
20. *Завада В.* Особливості становлення стилю бароко у монументальній дерев'яній архітектурі Полісся // Архітектурна спадщина України. — Вип. 1. — 1994. — С. 113–123.
21. *Завада В.* Архітектура дерев'яних храмів Полісся за архівними джерелами // Архітектурна спадщина України. — Вип. 3, ч. 2. — К.: Українознавство, 1996. — С. 88–101.
22. *Залозецький В.* Готичні і барокові дерев'яні церкви в Карпатських краях. — Відень, 1926; Переклад І. Старосольського // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. — 2003. — № 8. — С. 177–231.
23. *Звід пам'яток історії та культури України.* Київ. Кн. — 1. Ч. 2. — К.: Українська енциклопедія, 2004. — С. 751–791.

24. *Івашко Ю.* Дерев'яне церковне зодчество Київщини. — К.: Гопак, 2003. — 120 с.
25. *Косміна Т. В.* Сільське житло Поділля. — К.: Наук. думка, 1980. — 190 с.
26. *Красовский М.* Курс истории русской архитектуры. Ч. 1: Деревянное зодчество. — Петроград, 1916. — С. 149–165; 352–404.
27. *Лисенко Т. Л.* Методы пропорционирования планов деревянных церквей Галиции XVIII в. — М.: Стройиздат, 1985. — С. 142–151.
28. *Лисенко Т. Л.* Общие приемы в строительстве деревянных церквей Карпатского региона // Архитектурное наследство. — Вып. 33. — М.: Стройиздат, 1985. — С. 174–181.
29. *Лисенко Т. Л.* Конструктивные особенности деревянных церквей Карпатского региона // Архитектурное наследство. — Вып. 34. — М.: Стройиздат, 1986. — С. 142–151.
30. *Логвин Г. Н.* Дерев'яна архітектура України // Нариси історії архітектури Української РСР. — К.: Держбудвидав, 1957. — С. 200–231.
31. *Логвин Г. Н.* Настінні розписи в дерев'яних будовах // Історія українського мистецтва. — Т. 3. — К.: УРЕ, 1968. — С. 154–171.
32. *Логвин Г. Н.* По Україні. — К.: Мистецтво, 1968. — 462 с.
33. *Логвин Г. Н.* Украинские Карпаты. — М.: Искусство, 1973. — 192 с.
34. *Макушенко П. И.* Народная архитектура Закарпатья. — М.: Стройиздат, 1976. — 160 с.
35. *Мандибуря М. Д.* Полонинське господарство Гуцульщини. — К.: Наук. думка, 1978. — 192 с.
36. *Мельник В. І.* Церква Святого Духа в Рогатині. — К.: Мистецтво, 1991. — 144 с.
37. *Миляева Л. С.* Росписи Потелича. — М.: Искусство, 1971. — 216 с.
38. *Могитич І. Р.* Колиби лісорубів // Народна творчість та етнографія. — 1973. — № 2. — С. 75–79.
39. *Могитич І. Р.* Крещатые церкви Гуцульщины. Архитектурное наследство. Сб. 26. — М.: Стройиздат, 1979. — С. 97–107.
40. *Могитич І.* Традиции и влияние в народном зодчестве западных областей Украины // Архитектурное наследие. — 1984. — Вып. 32. — С. 114–118.
41. *Музей народної архітектури та побуту у Львові: Путівник / Автор тексту А. Г. Данилюк, І. Д. Красовський, Б. В. Шевчук.* — Львів: Каменяр, 1980. — 183 с.
42. *Музей народної архітектури та быта Української ССР: Фотопутеводитель / А. Матвиенко и др.* — К.: Мистецтво, 1985. — 192 с.
43. *Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст. / Відп. ред. Ю. Г. Гошко.* — К.: Наук. думка, 1987. — 272 с.
44. *Пам'ятки архітектури та містобудування України: Довідник державного реєстру національного культурного надбання / За ред. А. П. Мардера та В. В. Вечерського.* — К.: Техніка, 2000. — 664 с.
45. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. В 4-х т. / Гл. редкол.: Н. Л. Жариков (гл. ред.) и др.* — К.: Будівельник, 1983 — 1986. — Т. 2 — 336 с.; Т. 3. — 337 с.; Т. 4 — 375 с.
46. *Павлуцкий Г. Г.* Деревянные и каменные храмы // Древности Украины. — Вып. 1. — К., 1906.
47. *Полесье: Материальная культура / В. К. Бондарчик, И. Н. Брайм, Н. И. Бураковская и др.* — К.: Наук. думка, 1988. — 44 с.
48. *Пономарев А. П.* Историко-этнографическое районирование: Украинцы. — М.: Наука, 2000. — С. 27–43.
49. *Прибега Л. В.* Млинарські споруди українського села XIX — початку XX ст. // Народна творчість та етнографія. — 1985. — № 3. — С. 54–57.
50. *Прибега Л. В.* Народное зодчество Украины: Охрана и реставрация. — К.: Будівельник, 1987. — 103 с.

51. *Прибега Л. В.* Хліборобські будівлі українського села XIX — початку XX ст. // Народна творчість та етнографія. — 1993. — № 4. — С. 37–41.
52. *Прибега Л. В.* Методика охорони та реставрації пам'яток народного зодчества України. — К.: Мистецтво, 1997. — 143 с.
53. *Прибега Л. В.* Народна дерев'яна архітектура // Історія української архітектури. — К.: Техніка, 2003. — С. 372–378; 387–399.
54. *Прибега Л. В.* Традиційні дерев'яні храми України: типологічний аспект // Мистецькі обрії. — К., 2005. — Вип. 7. — С. 268–281.
55. *Прибега Л. В.* Дерев'яні храми Українських Карпат. — К.: Техніка. 2007. — 168 с.
56. *Приходько М. П.* Особливості сільського житла на Поліссі // Народна творчість та етнографія. — 1970. — № 6. — С. 52, 53.
57. *Самойлович В. П.* Українське селянське житло та господарчі будівлі // Нариси історії архітектури Української РСР. — К.: Держбудвидав, 1957. — С. 232–253.
58. *Самойлович В. П.* Українське народне житло. — К.: Наук. думка, 1972. — 56 с.
59. *Самойлович В. П.* Народное архитектурное творчество. — К.: Будівельник, 1977. — 230 с.
60. *Свирида Р.* Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся // Народна творчість та етнографія. — 1979. — № 3. — С. 56–63.
61. *Січинський В.* Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст. — Львів, 1925.
62. *Січинський В.* Бойківський тип дерев'яних церков на Карпатах. — Львів, 1927.
63. *Сирохман М.* Церкви України: Закарпаття. — Львів: Мс, 2000. — 880 с.
64. *Слободян В.* Церкви України: Перемиська єпархія. — Львів, 1998. — 864 с.
65. *Таранушенко С.* Вітряки // Народна творчість та етнографія. — 1958. — № 1. — С. 80–82.
66. *Таранушенко С.* Клуні українського Полісся // Народна творчість та етнографія. — 1968. — № 3. — С. 60–64.
67. *Таранушенко С.* Давнє житло Полісся // Народна творчість та етнографія. — 1969. — № 1.
68. *Таранушенко С.* Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України. — К.: Будівельник, 1976. — 334 с.
69. *Тарас Я. М.* Українська сакральна дерев'яна архітектура: Словник-довідник. — Львів: ІН НАНУ, 2006. — 584 с.
70. *Тарас Я.* Досвід вивчення витоків української дерев'яної сакральної архітектури // Народознавчі зошити. — Львів: ІН НАНУ, 2003. — Зош. 1–2. — С. 276–283.
71. *Тарас Я.* Українська сакральна дерев'яна архітектура: Методика і методи її дослідження // Народознавчі зошити. — Львів: ІН НАНУ, 2004. — Зош. 3–4. — С. 483–490.
72. *Тарас Я.* Генеза сакральної дерев'яної архітектури українців Карпат // Народознавчі зошити. — Львів: ІН НАНУ, 2004. — Зош. 5–6. — С. 831–869.
73. *Федака М.* Реліктові форми будівель на Закарпатті // Народна творчість та етнографія. — 1980. — № 2. — С. 73–77.
74. *Шевцова Г.* Дерев'яні церкви України. — К.: Грані-Т, 2007. — 376 с.
75. *Шербаківський В.* Українське мистецтво. — Вип. 1. — Харків, 1913.
76. *Юрченко П. Г.* Дерев'яне зодчество України. — К.: Вид-во Академії архітектури УРСР, 1949. — 132 с.
77. *Юрченко П. Г.* Дерев'яна архітектура України. — К.: Будівельник, 1970. — 192 с.
78. *Юрченко П. Г.* Народне зодчество та різьба по дереву // Нариси з історії українського мистецтва. — К.: Мистецтво, 1966. — С. 147–159.
79. *Юрченко П.* Дерев'яна архітектура // Історія українського мистецтва: В 6-ти т. — К.: Українська радянська енциклопедія, 1966–1970. — Т. 3: Мистецтво другої половини XVII–XVIII ст. — 1968. — С. 21–69.

80. *Brykowski R.* Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej. — Warszawa, 1995. — 260 s.

FOLK ARCHITECTURE OF UKRAINE IN THE RESEARCH OF SCIENTISTS

Leonid Prybeha

Annotation. The article on the history of the research process to comprehend the folk architecture in Ukraine and its traditions, with discussion of the contributions by various researchers.

Key words: folk architecture, folk architecture art, traditions of folk architecture and construction, traditions in buildings, folk wooden architecture.

УДК 72.012

Микола Яковлєв

*академік, головний вчений секретар АМУ,
доктор технічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України*

**Про деякі актуальні питання
теорії композиції**

Анотація. Пропонована публікація має на меті актуалізувати увагу щодо перспективи наукового дослідження засобів і властивостей композиції в художньо-творчих процесах з використанням новітніх комп'ютерних технологій. Зокрема, мається на увазі розробка нових методик гармонізації композиції, удосконалення існуючих методик візуалізації проектно-творчих ідей, синтетичного поєднання класичних принципів художнього формотворення з новітніми.

Ключові слова: композиція, цілісність, єдність, підрядність, засоби гармонізації, комп'ютерні технології, художньо-творча діяльність, візуалізація проектних ідей.

Аналіз системи існуючих методик дослідження закономірностей композиції приводить до висновку, що головними її недоліками є: відсутність пріоритету жодної з них; складність узгодження їх між собою; множина кінцевих результатів; неможливість порівняння результатів між собою; велика частка суб'єктивізму.

Сьогодні об'єктивною реальністю стало те, що художньо-творчі процеси розвиваються в умовах науково-технічного прогресу, користуючись його досягненнями як джерелом тем, матеріалів, зображувальних засобів та прийомів. Виникла потреба використання нових принципів і методів мистецтвознавчої науки, базованих на залученні комп'ютерних технологій. Саме тому стають актуальними проблеми, спрямовані на вивчення шляхів розвитку людино-комп'ютерних систем творчості як